

5. Кострикова Е.Г. Внешняя политика в общественном мнении России накануне Первой мировой войны / Е.Г. Кострикова. – Автореф. дисс. докт. истор. наук. – М., 2011. – 48 с.

Гринчук О.

Науковий керівник – доц. Секо Я.П.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ М.А. БУЛГАКОВА

Становлення суспільно-політичних поглядів видатного російського письменника М.А. Булгакова – тема, яка входить до кола наукових зацікавлень дослідників різних галузей знання. Аспекти його життя і творчості стали предметом дослідження літературознавців, філософів, істориків, політологів. На цьому фоні малодосліджено суспільно-політичні погляди М.А. Булгакова, що передбачають аналіз істориків.

Метою статті є аналіз суспільно-політичних поглядів М.А. Булгакова на основні його творів, епістолярної спадщини, праць дослідників-булгакознавців.

Означена проблема має чимало напрацювань: від критичних статей, датованих за життя письменника – до ґрунтовних досліджень творчості митця, започаткованих Булгаківськими читаннями другої половини 1980-х років [4].

Серед основних булгакознавчих досліджень – «Жизнеописание Михаила Булгакова» М. Чудакової (1988) [8], «Жизнь Булгакова. Допишуть раньше, чем умереть» В. Петеліна (2001) [3], праці Б. Соколова: «Булгаковская энциклопедия» (1996); «Сталин, Булгаков, Мейерхольд. Культура под сенью великого кормчего» (2004) [6], «Расшифрованный Булгаков. Тайны «Мастера и Маргариты» (2006) [5], в яких трагічна постать митця, його морально-етична позиція, суспільно-політичні погляди розглядаються у всіх протиріччях та динаміці на тлі радянської культурної політики.

Джерельну основу дослідження суспільно-політичних поглядів М. Булгакова можна розділити на групи: художні твори письменника та їх інтерпретація; особисті документи М. Булгакова; спогади, листи, щоденники та інші матеріали людей, особисто знайомих з митцем.

Сучасні булгакознавці одностайні у думці, що на становлення поглядів і життєвих принципів письменника, які практично не змінилися до кінця життя, вплинуло, перш за все, його родинне оточення, зокрема, консерватизм, спокійне сприйняття існуючого порядку, закладені батьком, викладачем Духовної академії, отримана письменником ґрунтовна освіта.

Аналіз творчої спадщини М. Булгакова свідчить, що його хвилювали теми суспільно-політичного характеру, для прикладу, проблеми майбутнього розвитку Росії, становища народних мас. Спробуємо прослідкувати окреслену тезу на прикладі творів письменника, його щоденникових записів. Так, в листі до сестри від 31.12.1917 р. М. Булгаков писав: «Придет ли старое время? Настоящее таково, что я стараюсь жить, не замечая его, не видеть, не слышать! Недавно, в поездке в Москву и Саратов, мне пришлось все видеть воочию и больше я не хотел бы видеть... Видел толпы, которые есаждали подвезды захваченных, запертых банков, голодных хвосты у лавок, затравленных и жалких офицеров, видел газетные листки, где пишут, в сущности, об одном: о крови, которая льется и на юге, и на западе, и на востоке, и о тюрьмах. Все воочию видел и поняло кончательно, что произошло» [9].

Співставляючи цей процес із динамікою Західної Європи, М. Булгаков передбачив могутній поступ останньої. У щоденнику читаємо: «Мы опоздаем... Мы так сильно опоздаем, что никто из современных пророков, пожалуй, не скажет, когда же наконец мы догоним их и догоним ли вообще? Ибо мы наказаны. Нам немислимось сейчас созидать. Перед нами тяжкая задача – завоевать, отнять свою собственную землю. Расплата началась» [9].

У фейлетоні «Прийдешні перспективи» (1919 р.) М. Булгаков вказував, що «наздогнати» буде практично неможливо, що «велика соціальна революція» загнала Росію на саме дно «ями ганьби та лиха» [9].

У 1920-і роки письменник зазнав сподівання, що нова економічна політика дозволить відновити народне господарство, підняти Росію на новий рівень. Однак, до кінця 1920-х років М. Булгаков зневірився в правоті комуністичної ідеології. Показовими є його гротескні образи щодо майбутнього радянського суспільства: «В Самаре два трамвая. На одном надпись «Площадь Революции – тюрьма», на другом – «Площадь Советская – тюрьма».

Что-то в этом роде. Словом, все дороги ведут в Рим!» (21.07. 1924 р.) [9].

У фейлетоні «Муза помсти» революція трактується письменником як продовження стихійних селянських бунтів, небезпечних, зокрема, і тим, що неосвічений народ легко використовується як знаряддя насильства в інтересах того чи іншого політичного угруповання. Отже, М. Булгаков зневірившись у перспективах комуністичної ідеології, віддав перевагу повільній суспільно-політичній еволюції.

Аналіз творів вказаного періоду дозволяє висловити припущення, що зразком розвитку Росії письменник бачив західну демократію. Проте згодом, в романі «Біла гвардія», розмірковуючи над питанням державного устрою Росії, М. Булгаков задекларував необхідність повернення країни до самодержавства. Герої роману стверджували, що на Русі можливі лише віра православна і влада самодержавна, що зречення государя – найстрашніша трагедія для Росії. Це свідчить про певну динаміку суспільно-політичних поглядів письменника.

У цьому романі яскраво зображені масові соціально-політичні рухи, зокрема, ненависть селян до поміщиків, офіцерів, німців-окупантів, Петлюри. Однак, провину за насильство письменник покладав не на солдат, а на керівників – Петлюру, Леніна, Денікіна, Троцького, Врангеля. Отже, участь М. Булгакова в громадянській війні призвела до рішучої антивоєнної позиції: «Прокляття війнам відтепер і навіки!»

Письменник бачив трагічні масштаби зіткнення між більшовиками і білою армією. Однак, не протиставлення «червоних» і «білих», що було пануючим мотивом в літературі 1920-х років, а примирення, прощення образ і навіть злочинів громадянської війни стало головною темою «Білої гвардії». Важливими для М. Булгакова особистісними рисами – християнськими цінностями, розумінням значення суспільного порозуміння, докорами сумління, – письменник наділив і свого героя генерала білої армії Хлудова у п'єсі «Біг» (1919), де розвинув проблему вимушеної еміграції, передбачив трагізм загибелі покоління російської інтелігенції.

В «останньому західному» романі «Майстер і Маргарита» одночасно представлена оригінальна філософська концепція і гостра політична сатира, прихована від цензури і недоброчливих читачів. Проблема взаємовідносин письменника і влади – одна з найбільш важливих для М. Булгакова тем, оскільки він не був сприйнятий своїми сучасниками, його п'єси практично не ставилися, а твори не виходили в світ з кінця квітня 1925 року. Так, газетна кампанія проти Майстра і його роману нагадує газетне цькування самого М. Булгакова і його творів. Глибокий філософський і психологічний підтекст несе той факт, що у результаті Майстер був змушений шукати захисту у Волаанда. Ця тема розвинута і в п'єсі «Мольєр», у якій один з найсильніших мотивів – відносини Мольєра з королем (Булгаков – Сталін). Письменник не хотів пристосуватися до нових умов життя, як вчинили його колеги (В. Катаєв, Л. Леонов та інші), тому протистояння поета-творця і тиранічної влади завершилося перемогою останньої.

У романі «Майстер і Маргарита», змальовуючи різні прошарки тогочасного суспільства, М. Булгаков висловив глибокий скептицизм щодо можливості переродження на краще тих, хто «вихований революцією». Масові чистки і репресії 1920-30-х років, відображені в епілозі роману, пожежі в Москві символізували сумні наслідки революції для Росії. Така аналогія логічна, адже одними з прототипів Волаанда з почтом помічників, які виступають в ролі паліїв, були Сталін і його соратники.

Окремий блок творів письменника, важливий для аналізу його суспільно-політичних поглядів, – сатиричні повісті антиутопічного характеру «Дияволяда» (1925 – 1926 рр.), «Фатальні яйця» (1924) і «Собаче серце» (1925 р.). Вони стали відгуком М. Булгакова на культурну і соціально-історичну ситуацію в радянській Росії першої половини 20-х років минулого століття.

Антиутопічний характер повісті «Фатальні яйця» надає ситуація наукового експерименту, перенесена на ґрунт соціальних відносин. Алегорія М. Булгакова стає більш, ніж очевидно: відкриття вченого-теоретика, легковажно застосовані на практиці, дали непередбачені і трагічні результати. Лабораторні експерименти і відкриття професора Персикова (в тексті проводяться часті портретні та хронологічні паралелі його із В. Леніним), використані в практичній діяльності Рокко, ставали у М. Булгакова аналогією соціального експерименту, проведеного більшовиками над Росією. Другим за значенням в системі персонажів повісті стає образ А.С. Рокка, який уособлює ленінську епоху, що відійшла в минуле.

Негативне ставлення М. Булгакова до комуністичної ідеології засвідчує його пародія «Інтернаціоналу», який був на той час державним гімном радянської Росії:

«...Ни туз, ни дама, ни валет,
Побьёммыгадов, без сомненья,
Четыресбоку — ваших нет...» (1, с. 448).

М. Булгаков підсилює своє заперечення комуністичної доктрини художнім прийомом поєднання образів партійного гімну із стилістикою та образами «блатного» репертуару.

За своїм стилем повість «Собаке серце» також несе ознаки науково-фантастичного і авантюрного сюжету. Крім побутових реалій пореволюційної епохи (горезвісне «квартирне питання», нібито вирішене у 1926 році.), в повісті знайшли відгомони культурного життя цієї епохи, несприйняття М. Булгаковим, послідовним прихильником класичних традицій, творчих шукань театрального новатора В. Мейерхольда.

Зупинимося детальніше на цій повісті, оскільки вона ілюструє низку суспільно-політичних позицій письменника. М. Булгаков постійно акцентував на відповідальності інтелігенції перед суспільством, зокрема, на прикладі яскравих персонажів професорів Преображенського і згадуваного вище Персикова, ставив питання про суспільну відповідальність вченого і державних структур. Так, професор Персиков і його відкриття «червоний промінь» загинули від рук натовпу, що є попередженням про ймовірну трагічну долю соціалістичного експерименту в Росії, що приніс народіві терор і диктатуру. Експеримент професора Преображенського створив з пса Шарика Поліграфа Поліграфовича Шарикова, ідеально пристосованого до нового життя, що може трактуватися як певне соціальне явище, як безвідповідальний і передчасний експеримент.

Сам Преображенський, оцінюючи результати експерименту, говорить: «Вот, доктор, что получается, когда исследователь вместо того, чтобы идти ошупью и параллельно с природой, форсирует вопрос и приподымает завесу!» (1, с. 530).

Як лікар і літератор, устами професора, М. Булгаков діагностує результати експерименту в окремому людському і в суспільному вимірах:

«— <...>Мое открытие, чертибы его съели, с которымвы носитесь, стоитровно один ломаный грош... <...>Теоретически это интересно, ну ладно. <...> Ну а практически что? Кто теперь перед вами? — Преображенский указал пальцем в сторону смотровой, где почивал Шариков.

— Исключительный прохвост.

— Но кто он? Клим! Клим! — крикнул профессор. — Клим Чугункин! <...> Вот что-с: двесудимости, алкоголизм, “все поделитъ», шапка и два червонца пропали <...> хам и свинья... <...> Одним словом, гипофиз — закрытая камера, определяющая человеческое данноелицо. Данное! <...> — а не общечеловеческое!» (1, с. 531).

І коли у фіналі професор констатує: «Наука еще не знает способа обращаться зверей в людей», — під «звіром» вгадується зовсім не собака Шарик.

У названих сатиричних повістях М. Булгакова переконливо і майстерно змальовано гротескні картини «непівського» сучасного, передбачено криваві чистки 30-х років уже серед самих комуністів, коли одні «швондери» карали інших, масові репресії сталінського періоду.

Ще один твір, показовий для суспільно-політичних поглядів М. Булгакова — «Пригоди Чичикова» (1922), фейлетон (або «маленька сатирична повість»), назва твору відсилає нас до безсмертного роману М.В. Гоголя «Мертві душі». Яскравими є історичні паралелі: шахраєві Чичикову вдається заробити грандіозний капітал, він стає «трільонщиком». Після революційну Москву населяють все ті ж Собакевичі і Ноздрьови, звичайні обивателі так само байдужі, як і колись, та ж корупція, що пронизує всі верстви суспільства, ті ж безглуздість, непрофесійність і байдужість «власцьпридержавших» до свого народу. Все те, що було «до», перейшло в «після» і прийняло колосальні масштаби. Таким чином, «Пригоди Чичикова» — це найгостріший фейлетон на так звані «гримаси непу». Письменник переконаний, що революція закінчила процес омертвіння людських душ, повністю вигнала Людину з людини, отже, революція злочинна, аморальна і антигуманна.

Як письменник-гуманіст, М. Булгаков все-таки вірить у можливість майбутнього розвитку Росії. Про це свідчать його щоденникові записи: «Нужно будет платить за

прошлоенеімоверным трудом, суровой бедностью жизни. Платить и в переносном и в буквально смысле слова. Платить за безумство мартовских дней, за безумство дней октябрьских, за самостийных изменников, за развращени рабочих, за Брест, за безумное пользование станком для печатания денег... за все! И мы выплатим» [9].

Суспільно-політичні погляди М. Булгакова – видатного представника російської культури першої половини ХХ століття – це яскраве явище в історії російської та європейської літературно-політичної думки. Письменник став виразником соціально-політичних протиріч та катаклізмів радянського суспільства 1920 – 1930-х років ХХ століття.

Пророчими були його художні образи, далекоглядними були його думки про історичні процеси в Росії, зокрема, про те, щореволюція в Росії – це не результат природного соціально-економічного і духовного розвитку суспільства, а безвідповідальний експеримент, який іменувався будівництвом соціалізму. Визначальна позиція М. Булгакова-письменника, що голий прогрес, позбавлений моральності та духовності, несе омертвіння людських душ, залишається актуальною і для нашого сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булгаков М.А. Избранные произведения в 2-х т. / Сост. Яновская Л.М. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. – 766 с.
2. Петелин В.В. Михаил Булгаков: Жизнь. Личность. Творчество / В.В. Петелин. – М.: Москов. рабочий, 1989. – 500 с.
3. Петелин В.В. Жизнь Булгакова. Допишать раньше, чем умереть / В.В. Петелин. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 665 с.
4. Проблемы театрального наследия М.А. Булгакова: Сб. науч. трудов. – Л., 1987. – 147 с.
5. Соколов Б.В. Расшифрованный Булгаков. Тайны «Мастера и Маргариты» / Б.В. Соколов. – М.: Яуза-Эксмо, 2006. – 608 с.
6. Соколов Б.В. Сталин, Булгаков, Мейерхольд. Культура под сенью великого кормчего / Б.В. Соколов. – М.: Вече, 2004. – 384 с.
7. Соколов Б.В. Булгаков. Энциклопедия (Серия: Русские писатели) / Б.В. Соколов. – М.: Алгоритм, 2003. – 608 с.
8. Чудакова М.О. Жизнеописание Михаила Булгакова / М.О. Чудакова. – 2-е изд., доп. — М.: Книга, 1988. — 672 с.
9. <http://lib.guru.ua/BULGAKOW/dnewnik.txt>

Гудзь О.

Науковий керівник – проф. Алексієвець Л. М.

СОЮЗ УКРАЇНОК І ФЕМІНІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ

Фемінізм має багато значень, кількість яких весь час зростає – рух за рівність статей; залучення жінок до всіх галузей науки та суспільства; розуміння відмінностей між чоловічим та жіночим і подолання цих відмінностей; жіночі студії в рамках широкого суспільного контексту; жінка як категорія сама в собі; використання феміністичної ідеї як аналітичного інструмента у філософії та її використання для зміни характеру аналітичних підходів. Проте насамперед фемінізм виник із усвідомлення існування самостійності названої жінкою та її права на самовизначення. Український фемінізм безпосередньо пов'язаний з ім'ям Мілени Рудницької. Вона є чи не найвідомішою феміністкою на українських теренах.

Незважаючи на особливу актуальність даного дослідження, потрібно зазначити, що дослідницькі напрацювання історичної науки у сфері зазначеної проблематики не є настільки ґрунтовними та системними. Дослідження, започатковане у статті, опирається на доробки самої Мілени Рудницької, зокрема книгу її спогадів «Статті. Листи. Документи» [18]. Велике значення відіграли також і праці видатних українських дослідників таких як М. Богачевська-Хом'як [2], О. Кобельська [8], Ю. Юрків [19], Т. Орлова [13] і ін.

Публікація покликана здійснити детальний аналіз феміністичних поглядів Мілени Рудницької, висвітлити історико-політичні та духовні передумови виникнення жіночого руху в Україні, що вважаємо за цієї діячки набув найбільшого розмаху, показати основні напрями структури й організації цього процесу, визначити засадничі підвалини розвитку фемінізму в обличчя українського жіноцтва.

Мілена Рудницька належить до покоління, котре сформувалось після Першої світової